

BALKANSKI UGOVORNI ODNOSI 1876–1996
SZERK: MOMIR STOJKOVIĆ
(A Balkán szerződéses viszonyai 1876–1996)
Beograd, Međunarodna politika, I–II. 1998. III. 1999.

Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, vserkim i etničkim manjinama. Priedio Momir Stojković, JP Službeni list SRJ, SJU „Međunarodna politika”. Beograd, I-II. 1998, III. 1999. (A Balkán szerződéses viszonyai 1876–1996. Két- és többoldalú nemzetközi szerződések és más, államhatárokkal, politikai és katonai együttműködésekkel, vallási és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos diplomácia egyezmények. Sajtó alá rendezte Momir Stojković.)

Az az állítás, hogy a múlt kérdéseit csak az adott korszakban született dokumentumok kellő mértékű ismeretében lehet megválaszolni, napjainkra szerencsére általánosan elfogadottá vált. Az objektív itéletalkotáshoz nélkülözhetetlen ismeretek megszerzéséhez azonban gyakran hónapok, évek szorgos levéltári kutatómunkája szükséges, amelynek elvégzését nagymértékben megkönnyítheti, ha a kutatónak munkája végzése során van mire támaszkodnia. Ilyen „mankó”, amelyre a jámbor kutató támaszkodhat, az archívumok iratrengetegében való tájékozódást megkönnyítő forráskiadvány, de előkelő hely illeti meg a kutatást segítő eszközök között a különböző kézikönyveket is. Ez utóbbiak közül is kiemelkednek a nemzetközi folyamatokat lezáró (netán elindító), nemzetközi eseményeket vagy esetleg csak politikai szándékokat dokumentáló szerződésekhez és egyezményekhez való hozzáférést biztosító dokumentumgyűjtemények. Nem pusztán azért, mert primer forrásokat tartalmaznak, hanem mert az egy-egy témához nélkülözhetetlen dokumentumok összegyűjtése óriási erőfeszítést és utánajárást, nem mellékesen pedig több nyelv ismeretét igényli.

A Momir Stojković – a belgrádi egyetem politikatudományok karának nemrég elhunyt professzora – szerkesztésében megjelent dokumentumgyűjtemény a Balkán történetének alakításában szerepet játszó nemzetközi jogi dokumentumok összegyűjtésére tett kísérletet. Ilyen hosszú időszak politikai történéseit nemzetközi dokumentumokon keresztül felidézni – különösen olyan forrongó térségét, mint a Balkán-félsziget – már csak a válogatás terhe miatt is nehéz feladat. Márpedig a mű létrejöttének bevallott célja – a dokumentumok közlésével megkönnyíteni a balkáni államok katonai-politikai kapcsolatainak és a nagyhatalmakkal kialakult viszonyainak a közvetlen forrásból történő tanulmányozását – csak úgy valósulhatott meg, ha a tömegtelen mennyiségű forrásból sikerül a megfelelő számú és „súlyú” dokumentumot kötetbe szerkeszteni. A szerkesztő ezzel tökéletesen tisztában volt, ezért – mivel megpróbált használható és igényesen kivitelezett kézikönyvet összeállítani – három kötetbe rendezte a közlésre szánt iratokat. A válogatásnál domináló elv, nevezetesen hogy a dokumentumok közvetlenül kapcsolódjanak a balkáni térséghez, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a három kötet egy egységes, kerek egészet alkosson.

A kötetekben található okmányok „műfaja” igen változatos. A szerkesztő nyolc kategóriába sorolta őket: 1. A megkötésekor titkosnak nyilvánított szerződések (több mint 30). 2. A legyőzött államokkal szemben foganatosított rendelkezéseket tartalmazó békeszerződések (25). (Itt kell megjegyezni, hogy a kötetből sajnálatos módon kimaradt az egyik legfontosabb ilyen jellegű dokumentum, a sèvres-i békeszerződés.) 3. Szövetségi, barátsági és együttműködési szerződések (65). 4. A harmadik fél elleni közös fellépést szabályozó, illetve a térség erőviszonyainak alakulását, befolyásoló katonai konvenciók és egyezmények (több mint 45). 5. A békeszerződések határookra vonatkozó rendelkezésein túl a határok kérdését szabályozó szerződések (40). 6. A békeszerződéseken kívül más vallási, nemzeti és nyelvi kisebbségek kérdésével foglalkozó szerződések (20). 7. Egyéb nemzetközi jelentőséggel bíró egyoldalú, bilaterális vagy multilaterális „események” dokumentumai: kiáltványok, nyilatkozatok hadüzenetek stb., illetve államférfiak, külügyminiszterek, nagykövetek vagy követek által békekötések előtt vagy azt követően

nagy fontossággal bíró kérdésekről készített hivatalos feljegyzések. 8. Egyes államok életében meghatározó szerepet játszó döntések (alkotmányok, államok megalakulásának kikiáltása, területváltozások, államok elismerése stb.).

A kötetben szereplő dokumentumokat tehát igen széles palettáról válogatták, ami miatt igazán nem érheti kritika a dokumentumgyűjtemény összeállítóját. E sokszínűség mellett sem találkozunk azonban a török tengerszorosokkal – Boszporusz és Dardanellák – és a dunai hajózással kapcsolatos szerződésekkel és egyezményekkel, amelyek ugyancsak fontosak a balkáni viszonyok megértéséhez. (Stojković maga is felhívja erre a figyelmet előszavában.) Kivételt képez ezalól a tengerszorosokra vonatkozóan megkötött utolsó, következképpen máig életben lévő nemzetközi jogi dokumentum, az 1936-ban elfogadott montreux-i egyezmény.

Az iratok jó része nagy nemzetközi dokumentumgyűjtemények alapján francia vagy német nyelvből készült fordítás, de nem kevés azon okmányok száma sem, amelyek szerb nyelvre való átültetése angol, olasz, orosz, görög, bolgár, sőt makedón nyelvű dokumentumból történt. Emellett gyakori forrása az iratoknak a Jugoszláv Közlöny (Službenj list) is. A dokumentumok mellett fel van tüntetve az irat forrása, legtöbbször több forrást is megjelölve – különösen azoknál az okmányoknál, amelyek még „élő” rendelkezéseket tartalmaznak –, ahol személyesen is utánanézhettünk a leirtak autentikus voltának. Több forrás felsorolása esetén a szerző mindenkor megnevezi, melyiket vette alapul az irat közlésénél, illetve milyen nyelvről készült a fordítás. A dokumentumok kronológiai sorrendben követik egymást, amelyeket Stojković a dokumentum keletkezésének körülményeire és történeti háttérére vonatkozóan részletes magyarázattal látott el, rámutatva a más szerződésekkel meglévő összefüggésekre is. Az egyes okmányokat teljes szövegükkel szerepelteti, kivéve azokat, amelyek egyes részei kevésbé vonatkoznak a címbe megjelölt térségre. Ez a magyarázata annak, hogy a trianoni szerződésnek a magyar–osztrák, illetve a magyar–csehszlovák határvonalat leíró részei miért maradtak ki.

Az első kötet 581 oldalon, 215 dokumentumon keresztül mutatja be a térség szövevényes hatalmi viszonyait, a felszíget államainak és a Balkánon érdekeltiségekkel bíró nagyhatalmak diplomáciai lépéseit, valamint az azokat rögzítő nyilvános és titkos szerződéseket és egyezményeket a keleti válságtól a világháború végéig. Az iratgyűjteménynek az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és Oroszország Törökországot a balkáni status quo tiszteletben tartására felszólító jegyzéke (1876. május 12.) és a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság 1918. december 1-jei megalakulását deklaráló kiáltvány adja a keretét. A kötetben a nagyhatalmak között megkötött szerződések, mint például a három császár szövetsége vagy az osztrák–magyar–olasz–német hármass szövetség dokumentuma mellett helyet kaptak olyan nehezen hozzáférhető okmányok is (és ezek vannak túlsúlyban), amelyek a legszorosabban vett értelemben közvetlenül befolyásolták a balkáni államok politikáját. Ilyen például a Monarchia és Szerbia között 1881. június 28-án megkötött titkos egyezmény, amelynek hatása azonnal érezhető volt Szerbiában, s amely alapul szolgált az Obrenović-dinasztiának ahhoz, hogy felvegye a királyi címet, vagy a Bosznia-Hercegovina annexiójára válaszul Szerbia és Montenegró között 1908. október 24-én megkötött titkos barátsági és szövetségi szerződés.

A dokumentumgyűjtemény második köteté 709 oldalon 205 dokumentumot tartalmaz a két világháború közötti időszakra nézve, kiterjesztve a korszakhatárt a második világháború befejezéséig. Az első dokumentum stílusosan a Nemzetek Szövetségének 1919. április 28-án elfogadott alapokmánya, míg a kötetet az 1945. december 27-én Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió külügyminiszterei által Moszkvában elfogadott, az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal folytatott béketárgyalások alkalmával alkalmazandó elveket megállapító nyilatkozat zárja. A két dokumentum között helyet kapott több mint 200 dokumentum a politika és a diplomácia számos területére kalauzol el bennünket. Megtalálhatjuk itt a kisantantállamok között megkötött összes jelentős politikai és katonai egyezményt és szerződést, a nagyhatalmak Balkánra – és nem csak a Balkánra – vonatkozó szerződéseit, de nem hiányoznak olyan „helyi jelentőségű” nyilatkozatok és kiáltványok sem, mint a Macedón Antifasiszta Tanács 1944. augusztus 2-i határozata, amelyben a tanács önmagát Macedónia legfelsőbb törvényhozó testületévé kiáltotta ki, meghozva egyben döntését a „demokratikus és föderatív Jugoszláviához” való csatlakozásról.

A harmadik, legvaskosabb, 837 oldalas kötetbe került a legkevésbé dokumentum. Az 1946-tól 1996-ig terjedő időszak legfontosabb kérdéseinek megértéséhez „mindössze” 144 dokumentum áll rendelkezésünkre. Az első helyen szerepel Titónak az Egyesült Államok kérését jóváhagyó nyilatkozata, amely elismerte az „új Jugoszlávia” kötelezettségét a háború előtti kormány által kötött szerződések betartására az Egyesült Államokkal szemben. A nyilatkozat nemcsak kronológiailag kerülhetett az első helyre a kötetben, de fontosságát tekintve is előkelő hely illeti meg, mivel előrevetíti az új állam későbbiekben kiteljesedő lavirozó politikáját. A továbbiakban 400 oldalon keresztül nyomon követhetjük a Balkán szocialista „testvérállamainak” legfontosabb diplomáciai lépéseit az azokat rögzítő szerződések révén, majd a Kominform és Jugoszlávia közti szakítás után Jugoszláviának a másik táborhoz való közeledéséről kapunk képet (Jugoszlávia, Görögország és Törökország között 1953. február 28-án kötött

barátsági és együttműködési szerződés és az ahhoz kapcsolódó titkos katonai egyezmény). A kötetnek ugyanebben a részében szerepelnek a NATO és a Varsói Szerződés alapító okiratai is, továbbá a térség nemzetközi kihatással bíró eseményei, mint a trieszti szabadállam státusának rendezése, Ciprus függetlenségének elismerése Görögország és Törökország részéről stb.

A könyv második felében azonban már az elmúlt évtized véres eseményeinek előzményei, az ahhoz vezető út van nagy alapaossággal dokumentálva. Így szerepel benne Alija Izetbegović 1970-ben írt, félig titkos „Iszlám kiáltványa”, mint a boszniai iszlám fundamentalizmus megalapozója és a későbbi polgárháború egyik összetevője. Kimaradt viszont a kötetből a Szerb Tudományos Akadémia tagjainak egy csoportja által, 1986-ban Jugoszlávia aktuális társadalmi kérdéseiről írt „Memoranduma”, amelyet ezen az alapon szintén szerepeltetni kellett volna. Nagy teret szentel ellenben a szerkesztő a Jugoszlávia felbomlását dokumentáló okmányok bemutatásának, a tagköztársaságok szuverenitását kimondó deklarációitól, az Európai Közösségnek és az ENSZ-nek a felek megbékítésére tett kísérleteiig, a daytoni egyezménnyel bezárólag. Az utolsó kötetet az ENSZ BT 1996. december 12-i 1088-as határozata zárja, amely a Bosznia-Hercegovinára nézve előző év decemberében kötött párizsi békeszerződésnek kívánt nagyobb nyomatókat szerezni. Az 1996-os évből ezen túlmenően – feltehetően nem minden célzatosság nélkül – számos olyan okmány szerepel, amelyek Jugoszlávia nemzetközi pozícióinak erősödését és külpolitikai sikerét hivatottak demonstrálni. Így találkozhatunk a francia külügyminiszter, Charetta nyilatkozatával, amely kimondta, hogy Franciaország diplomáciai kapcsolatai a Jugoszláv Szövetségi Köztársasággal folyamatosak. Ami magyar szempontból érdekes és első pillantásra meglepő, a kötet teljes szövegével közli a magyar–román alapszerződést, amelyet a lábjegyzetben mint a nemzeti kisebbségek jogainak elismerését biztosító, korszerű európai modellt jellemez. Hozzáteve, hogy „ennek révén a két ország között megteremtődtek a jószomszédi együttműködés fejlődésének feltételei, és megszűntek a kapcsolatok fejlődését a romániai magyar nemzeti kisebbség helyzete miatt zavaró tényezők”. (809. oldal)

A dokumentumok közötti tájékozódást a kötetek végén található, államok szerint készített tárgymutató segíti, amely azt is jelöli, hogy milyen számot kapott az adott irat a kötetben (a dokumentumok számozása folyamatos), de nem hiányzik a hagyományos tartalomjegyzék sem. Ami olykor zavaró: az első kötetben a tartalomjegyzékben több helyen figyelmetlenségből tévesen van megadva a dokumentumok keletkezésének ideje. (Így történhetett, hogy Montenegró és Törökország 1878. március 10-e helyett 1978-ban írta alá a határokról szóló protokollt.) A bősegesen felhasznált szakirodalom ugyancsak helyet kapott az egyes kötetekben – az adott kötethez felhasznált forrásokat felsorolva –, minduntalan figyelmeztetve arra a hatalmas munkára, amelynek eredményét tálcán tették elének.

Osszességében a kötetek lapozgatása közben az a meggyőződése támad az olvasónak, hogy a szerkesztőnek sikerült a maga elé kitűzött célt maximálisan teljesítenie, s a három kötetben rendezett, jellegét tekintve igen változatos és nagyszámú – egész pontosan 565 – dokumentumon keresztül jelentős segítséget nyújtani a Balkánon zajlott-zajló politikai játszmák megértéséhez. A kedvező összbnyomást legfeljebb csak az az alig leplezett szándék zavarja meg, amely arra irányul, hogy a nagyhatalmaknak a Balkán „balkanizálásában” évszázadok óta játszott és a szerkesztő által – és tegyük hozzá, a szerb értelmiség nagy része által – napjainkban is dominánsnak tartott szerepének hangsúlyozásával valamelyest „felmentse” a térség nemzeteit, elsősorban természetesen sajátját, a felelősség terhe alól.